

Косаківський В. А. Дослідження археологічної експедиції ВДПУ ім. М. Коцюбинського в с. Буша / В. А Косаківський., В. С. Рудь // Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. – Вінниця, 2009. – Вип. 7. – С. 91-97

В. А Косаківський., В. С. Рудь

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ВДПУ ім. М. КОЦЮБИНСЬКОГО В С. БУША

Археологічна експедиція Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського працювала протягом багатьох років у складі двох загонів: слов'янського та трипільського. Слов'янський очолював кандидат історичних наук П. І. Хавлюк (1925-2000). Трипільський загін працював з 1970 по 1991 р. під керівництвом професора І. І. Зайця (1922-2007). Основною метою загону були розвідки та розкопки трипільських пам'яток в Середньому Побужжі. За цей час виявлено 120 поселень в межах Вінницької області, а розкопки проведено в Кліщеві, Тростянці, Цвіжині, Біликівцях, Ладижині, Ворошилівці¹.

Після багаторічної перерви, у 2007 р. експедиція відновила свою дослідницьку роботу, продовживши розпочаті С.М. Рижовим та М. В. Потупчиком у 2005 р. розкопки трипільського поселення на території Державного історико-культурного заповідника «Буша».

ДКЗ «Буша» - єдиний заповідник у Вінницькій області. Він був створений в серпні 2000 року. Його площа 6,68 га. На території заповідника знаходяться дві пам'ятки національного значення: скельний храм II-XVI ст., замкова вежа XVI-XVII ст. Також до складу заповідника входять - два етнографічні музеї, парк кам'яної скульптури, козацьке кладовище та багатошарові пам'ятки археології, починаючи від Трипілля .

Пам'ятки старовинної Буші привертала увагу дослідників здавна. Ще у 1883 р. відомий український історик В. Б. Антонович відкрив і дослідив скельне приміщення із наскальним рельєфом, відоме сьогодні як Бушанський або Скельний храм. Вивчення цієї унікальної пам'ятки продовжили археологічні дослідження під керівництвом відомих українських вчених - В. М. Даниленка 1961 року та І. С. Винокура у 1985 і 1987 роках.

На території Буші та в її околицях І. С. Винокур провів археологічні розвідки, зібравши численний археологічний матеріал встановив , що після трипільських племен тут проживало населення доби бронзи (II тис. до н. е.). Ним також виявлені поселення скіфського часу (VI - IV ст. до н. е.), поселення черняхівської культури (II - V ст. н. е.),

ранньосередньовічне слов'янське селище (V - VIII ст. н. е.), давньоруське поселення (XI - XIII) та пізньосередньовічний замок і місто. Отже, щонайменше, від V тис. до н. е. на території сучасної Буші безперервно проживали люди³.

Багато років вивченням історичного минулого Буші та її околиць, в першу чергу виявленням пам'яток археології, займається О. О. Пірняк - нині директор заповідника, людина яка безмежно закохана в історичне минуле Буші. Завдяки багатолітній і самовідданій праці та його стараннями і було створено Державний історико-культурний заповідник «Буша».

В рамках розвитку цього заповідника та з метою музеєфікації відкритих археологічних пам'яток і проводяться охоронні археологічні дослідження останніх років.

Досліджуване трипільське поселення у с. Буша знаходиться на довгому мису утвореному в місці злиття річок Бушанки й Мурафи і розташоване там, де у пізньому середньовіччі знаходився замок м. Буші. Тут на площі підвищеного схилу в кілька гектарів, що прилягає до руїн замку при земляних роботах виявлено потужні культурні шари: раннього та середнього Трипільля. Знайдені численні уламки глиняної обмазки, багато фрагментів кераміки, відтяжки до вертикального ткацького верстата та прясла до веретен, кременеві сокири, антропоморфну та зооморфну пластику.

В ході археологічних розкопок у Буші проведених С. М. Рижовим та М. В. Потупчиком. у 2005 р. було відкрито і досліджено трипільську площадку на території середньовічного замку. Залишки житла було законсервовано, кераміку частково реставровано, а над розкопом зведено павільйон у вигляді трипільського житла. Проводиться музеєфікація цього об'єкту.

В польовому/ сезоні 2007 року експедицією в рамках проведення археологічної практики для студентів першого курсу Інституту історії, етнології і права, проведено стаціонарні розкопки на трипільському поселенні на території ДКЗ «Буша». Спонсорську допомогу в організації та проведенні досліджень надав Генеральний директор Вінницького обласного комунального спеціалізованого підприємства «Віноблагоріс» М. Л. Вдовцов .

Розкоп № 2 було закладено поряд з розкопом № 1 (2005 року) та неподалік від замкової вежі. Розмір розкопу 10x14 м (площа 140 м²). Більша частина розкопу №2 розташована на сільському стадіоні, який було споруджено у середині 80-х рр. XX ст., а друга його частина у боковій стінці стадіону. При нівелюванні поверхні стадіону в північній його частині культурний шар знищено повністю, а у південній і західній частинах його виявлено на значній глибині. Лише у східній частині стадіону частково порушено верхню частину культурного шару. Таким чином, сучасна денна поверхня над трипільською площадкою виявилася порушеною. Тому у цій частині розкопу знахідки було виявлено вже при першій прокопці на глибині 0,1 - 0,15 м. В той же час у боковій стінці стадіону культурний шар знаходився на глибині понад 1,5 м.

В розкопі виявлено 4 культурних шари. Верхній - пізньосередньовічний шар із матеріалами XVI - XVII ст., коли Буша була містом і на цьому місці розташовувався замок. Другий шар - черняхівський (II - V ст. н. е). Третій шар - чорноліський (X - VII ст. до н. е.) Четвертий шар найнижчий - трипільський. Він представлений житлом №2, знаряддями праці та керамікою.

Житло № 2 являє собою складний житлово-господарський комплекс, який повністю не розкрито. Краї площадки оконтурені лише у південній та частково у південно-східній і південно-західній частинах розкопу. Наземна площадка займає площу близько 105 м².

В північно-західній частині розкопу виявлено цікаву деталь інтер'єру - вимостку, яка могла бути черінню від печі. Обмазка вимостки складається з глини і піску. Вона лежить на обмазці від житла.

Знайдені знаряддя праці виготовлені з кременю, рогу і кістки, глини та каменю. Крем'яні представлені ножевидними пластинками, шкребками, наконечником дротика та іншими виробами. Вони виготовлені як з привізного волинського кременю чорного кольору так і з місцевого дністровського кременю сіруватих відтінків. Знайдено також заготовку для нуклеуса із волинського кременя ю. Крем'яні та кам'яні сокири, представлені трьома зразками різних розмірів. Кремінні сокири побували у вогні і тому мають сіруватий відтінок та ряд

мікротріщин. Вироби з рогу та кістки - кістяне лощило, невелика рогова мотика та кістяна проколка. Виявлено керамічне прясло, прикрашене 4 заглибленими лініями.

Кераміка етапу VI представлена трьома групами: а) кераміка сірого та сіро-коричневого кольорів посереднього випалу, яка прикрашена канелюрами та гребінцевим штампом. Форми посуду - горщики із слабо профільованими вінцями, округлотілі із увігнутим в середину денцем. Орнамент становлять лінії канелюр, які обрамлені гребінцевим штампом; б) кераміка сірого, сіро - коричневого та коричнево - рудого кольорів із різним ступенем випалу. Глиняна маса різного складу. Форми посуду - горщики з відігнутими назовні вінцями. Орнамент у вигляді прокреслених заглиблених ліній, рядків ямок. Зрідка заглиблені лінії заповнені білою пастою. До цієї ж підгрупи слід віднести і фрагменти біноклеподібних посудин виготовлених з такої ж глиняної маси та прикрашених заглибленим орнаментом; в) кераміка сірого, рідше сіро-коричневого кольору, в основній своїй масі неорнаментована. Глиняна маса з домішками дресви та грубозернистого піску. Зовнішня поверхня посудин шерохвата, оброблена погано. Переважна більшість форм посуду - горщики із нахиленими до середини вінцями.

Кераміка етапу VII представлена двома групами - кухонна та столова. Кухонний посуд - горщики з широкими і високими вінцями та округлими плічками. Вінця профільовані, відхилені назовні. Посуд цієї підгрупи виготовлений з глиняної маси до якої додано велику кількість товченої черепашки. Більшість вінець має орнамент у вигляді вертикальних розчосів. Верхній край вінець декорований рядком круглих наліпів, заглиблень, нігтевидних вдавлень. Зрідка такі вдавлення є у нижній частині вінець. Верхня частина плічок орнаментована зрідка горизонтальними розчосами, зверху над якими простежується декор у вигляді рядків заглиблень, та пів кіл нанесених відтисканням річкового моллюска. Зрідка трапляються вінця та стінки без розчосів. На вінцях є парні наліпи. В місці переходу вінець у тулуб - рядок заглиблень. Плічка з орнаментом у вигляді заглиблених ліній. Двома фрагментами представлені ніжки від зооморфних посудин, виготовлених із кухонного тіста.

Столова кераміка цього періоду представлена мисками, кубками, кубкоподібними та грушоподібними посудинами, амфорами, кратерами, біноклеподібними посудинами.

Найбільш чисельною категорією знахідок серед столового посуду є миски. Переважають конічної форми з ледь відхиленими на зовні вінцями. Випал якісний. Колір черепка червоно - цегляний. Поверхня миски, яка розписана покрита ангобом. Розпис виконано чорною (темно-коричневою) фарбою. Орнамент у вигляді ліній та смуг. На цій мисці малюнок у вигляді з'єднаних овалів, які нагадують цифру 8. Овали об'єднані у одну широку смугу. В середині овалів потрійна хвиляста лінія. По сторонах від них - тонкі лінії. Цікавим є фрагмент миски із зображенням птаха, який віддалено нагадує лелеку (?). Частина мисок має розписи з обох сторін. На двох фрагментах мисок є отвори. Можливо це сліди ремонту тріснутих посудин, такі варіанти дуже часто зустрічаються в етнографічному посуді. Кількома фрагментами представлені миски сфероконічної форми великих розмірів із вінцями нахиленими до середини посудини. Одним (фрагментом представлено миску конічної форми з профільованим вінцем, відхиленим на зовні. Двома фрагментами представлено зооморфні миски на 4 ніжках.

Кубки - невеличкі посудини з S-видним профілем, тонкостінні. Глина добре вимішана, випал якісний. Орнамент метопний. Розпис чорною, червоною, зрідка чорною і червоною фарбами по ангобованій поверхні. Кубкоподібні посудини за формою нагадують кубки, лише більші за розмірами, товстостінні. Розпис чорною фарбою. Зрідка трапляються без орнаментів. Грушоподібні посудини представлені одним фрагментом вінця із розписом у нижній частині.

Амфори складають чисельну групу знахідок. Це посудини середніх і великих розмірів, випал черепка якісний. Розпис виконано чорною (темно коричневою) фарбою по ангобованій поверхні. Вінця великі, сильно профільовані, відхилені на зовні, розписані з двох сторін. Ручки розміщуються під вінцями та посередині висоти тулуба посудини. Кратепи — посудини більших розмірів із великими сильно профільованими та відхиленими на зовні вінцями. Розпис виконано чорною (темно коричневою), зрідка червоною, фарбою по ангобованій поверхні. Основна орнаментальна схема S-видна петля. Також деякі посудини

прикрашені розписом чорною та білою фарбами. Чорна основна, а біла - допоміжна. Вона ніби оконтурює основний малюнок. Невеликою кількістю представлені фрагменти посудин, що прикрашені розписом червоною фарбою.

Серед столової кераміки виділено невеличку кількість фрагментів - імпортів. Глина цих посудин світло жовтого кольору, поверхня покрита ангобом коричнево - цегляного кольору, розпис виконано темно коричневою фарбою. Поверхня посудин місцями обсіпалась. Це може бути кераміка із пам'яток Буго-Дніпровського межиріччя.

Досліджені фрагменти біноклеподібних посудин товстостінні, випал черепка якісний. Орнамент нанесено чорною фарбою. Орнаментальна схема - «совинний лик».

Антропоморфна пластика представлена фрагментами жіночих статуєток на ступкоподібній та веретеноподібній ніжках. Голівки круглі, ніс сформований заціпом, очі -наскрізні проколи. Статуєтка періоду VI покрита заглибленим орнаментом, а статуєтки етапу VII покриті чорно-білим та чорного кольору орнаментом. Деякі статуєтки не орнаментовані. Заглибленими лініями на них показано окремі частини людського тіла.

Зооморфна пластика втілена у стилізованих зображеннях бика, бичка та можливо -свині. Статуєтки виготовлені із добре вимішаної глини, гарного випалу. Колір черепка червоно-цегляний, у двох великих статуєтках та сіруватий у маленькій. Великі статуєтки розписані темно-коричневою фарбою. Орнамент у вигляді смуг та косої сітки.

Серед знахідок пізньосередньовічного шару - фрагмент підсвічника, люлька, цвях, кахлі, поливна та не поливна кераміка. Всі кахлі з рельєфним орнаментом, що виступає над загальною площиною. Орнамент геометричний та зооморфний. Поливна кераміка покрита поливою зеленого, коричневого та жовтуватого кольорів. Неполівна кераміка розписана ангобами іілого та коричнево — цегляного кольору.

Знахідок часів черняхівської культури найменше - виявлено лише кілька фрагментів посудин - сірого кольору, які виготовлені на гончарному крузі та фрагменти античних амфор світло - коричневого кольору.

Знахідки чорноліського шару представлені фрагментами посудин сірого кольору із заглибленим орнаментом, не орнаментовані та ручок. Орнамент у вигляді горизонтальних смуг у які вписано трикутники і косі лінії.

Виявлений та досліджений матеріал відноситься до 4 культурних шарів: пізньосередньовічний; черняхівський; чорноліський та трипільський. У останньому виявлено матеріали двох етапів Трипілля - VI та VII. Етап VI (4700-4200 до н. е.) зі штампом та заглибленим орнаментом. Ці матеріали можна віднести до Борисівського типу пам'яток. Знахідок етапу VII (4100-3700 до н. е.) - найбільше. Це і глиняна площадка та і більшість мальованої кераміки, які можна синхронізувати з пам'ятками типу Ворошилівка на Південному Бузі. Більш точне датування можна буде зробити після повного дослідження цього унікального об'єкту.

Розкоп також законсервовано. Об'єкт готується до музеєфікації. В польовому сезоні 2008 р. експедицією було продовжено археологічні дослідження в с. Б^лшз. В ході хоботи закладено Д-розкопи - № 3 і № 4,

Розкоп № 3. Місце для нього було визначено попередньо. Ще у 1995 році під час прокладання траншеї для водогону, на городі жителя села - О. В. Березовського по вул. І. Богуна 18, було частково зруйновано верхню частину гончарного горна. Нижня частина печі залишилась неушкодженою. Водогін проклали, траншею засипали.

З дозволу власника садиби заклали невеликий розкоп - 7x5 м (35 м²). Розкоп розташувався в кінці городу: з одного боку вулиця, з іншого - двір сусідньої садиби Шелест Марії, з двох інших город.

При першому прокопуванні на глибину до 0,15-0,2 м виявили окремі матеріали, які відносились до пізнього середньовіччя: фрагменти поливної та неполивної кераміки, кілька фрагментів кахель, металеві вироби (кований цвях і шворінь), фрагменти гутного скла.

На глибині 0,25-0,45 м майже по всій діагоналі розколу, в напрямку пн.-пд. розчистили скупчення каміння, яке виявилось залишками нижньої частини східної стіни будівлі. Стіна завалилась всередину споруди. Серед каміння знайдено окремі фрагменти пізньосередньовічної і трипільської кераміки та кістки тварин. Від південної та західної стін споруди також виявили скупчення каміння.

Поряд із завалом східної стіни з зовнішньої сторони, на відстані 0,1 м від неї, на глибині 0,46 м від денної поверхні розчистили залишки верхньої частини гончарного горна. Його діаметр становив тут 1,3 м. Сам горен був викопаний у материку і вимашений тонким шаром глини. Під час випалювання кераміки глина горна та шар землі навколо випалились і набули червонястого кольору.

Напроти горна, в середині будівлі, розчистили заглиблення діаметром до 2,3 м, в якому виявили різноманітні знахідки: кераміку, кістки, каміння, попіл, деревне вугілля, шлаки (гутні(?) та металеві), стулки річкових молюсків, фрагменти люльки тощо.

Основну масу знахідок складають фрагменти кераміки цегляно-червоного та сірого (димлена кераміка) кольорів, які належали різним формам посуду.

Найбільш чисельну групу кераміки складають фрагменти горщиків - вінця, стінки, ручки та денця. Горщики мають кулясту форму, великі відхилені назовні вінця та одну ручку, прикріплену до верху вінця та середньої частини тулуба. Денця плоскі з профільованими краями. Діаметр вінця коливається від 14 до 34 см; а денця від 9 до 18 см. Верхня частина плічок, шийка та вінця горщиків розписані коричневим і білим ангобом. Орнамент у вигляді прямих та хвилястих концентричних ліній. Інколи по широкій білій смугі в ряд розміщено орнамент у вигляді кола, косих відрізків, букви V тощо. Верхня частина деяких вінця покрита поливою, яка виконує тут декоративну функцію.

Зрідка зустрічаються фрагменти вінця від ринок.

Значно ширше, у керамічному комплексі, представлені фрагменти мисок та макітер. Вінця мисок та макітер середньої ширини, відхилені назовні. Орнаменти у вигляді прямих, хвилястих або косих ліній, плям овальної форми розміщуються з обох сторін вінця. Окремі вінця макітер неорнаментовані.

Деякі фрагменти мисок покриті зеленою поливою. На окремих мисках вінця з зеленою, а нижня частина - з коричневою поливою. Під зеленою поливою є заглиблений орнамент у вигляді хвилястих ліній.

Люлька представлена кількома фрагментами від чубука та чашечки. Орнамент чашечки сквдається з овалів та квадратів обрамлених горизонтальними лініями.

Незначною кількістю представлені ніжки від сковорідок. Окремими знахідками є фрагменти підсвічників. Поверхня одних покрита поливою, частіше зеленою, а інших - неполивна з заглибленим орнаментом у вигляді горизонтальних ліній.

Особливу групу керамічних виробів становлять фрагменти кахоль з рослинним і геометричним орнаментом.

Вироби із заліза: ковані цвяхи з великою шляпкою, шворінь тощо.

Окрему категорію знахідок становлять - шлаки, деревне вугілля, попіл та кістки тварин, які були зосереджені в передпічній ямі.

Отже, досліджуваний комплекс являє собою залишки майстерні гончара, яка складалась з будівлі, нижня частина стін якої була кам'яною. Розкопано лише частину споруди розміром 7x4 м. По середині майстерні, напроти горна заглиблення круглої форми, яке могло використовуватись як передпічна яма, з якої вели випал кераміки. Гончарна піч знаходилась поруч, за східною стіною майстерні. Вона була дволярною.

В зв'язку з майбутньою музеєфікацією цього об'єкту, у складі музейного комплексу Історико-культурного заповідника «Буша», розкопки об'єкту не завершено. Його законсервовано, а після зведення павільйону дослідження буде закінчено.

Попередньо можемо датувати пам'ятку добою пізнього середньовіччя, а саме XVII-XVIII століттями.

Розкоп № 4 розміром 10x12 м (площа 120 кв. м) було закладено на городі жителя с. Буша Лихач Л. по вул. І. Богуна 1. В ході дослідження в цьому розкопі було виявлено різночасові археологічні матеріали: трипільської культури етапів VI, VII та СП, чорноліської культури, скіфського часу, періоду Київської Русі та пізнього середньовіччя.

Трипілья етапу VI представлено фрагментами горщиків округлої форми з невеликими відхиленими на зовні вінцями. Одна група посуду орнаментована канелюрами та гребінцевим штампом, а друга прикрашена заглибленим орнаментом у вигляді прокреслених ліній і ямок. Інколи вони поєднуються з канелюрами. Окремими

фрагментами представлено частину біноклевидної посудини та антропоморфної статуетки, які також прикрашені заглибленим орнаментом.

Трипілля етапу VII характеризується фрагментами столової кераміки від амфор, кубків, мисок тощо. Більша частина посуду орнаментована прокресленими лініями, овалами та на півовалами. Орнамент виконано чорним, зрідка чорно-червоним та білим ангобом. Кухонна кераміка представлена кількома фрагментами вінець з розчосами, рядками вдавлень та наліпами на тулубі горщика.

Матеріали *трипільської культури етапу СП* представлені окремими знаряддями праці, столовою та кухонною керамікою. Столова - це фрагменти посудин як правило стінки, інколи з ручками, вінця нечисленні ледь відхилені назовні. Орнамент виконаний чорним ангобом у вигляді косих смуг, які зрідка утворюють сіточку. Кухонна - численні фрагменти вінець та стінок горщиків. Вінця без розчосів, з орнаментом у вигляді рядків вдавлень. Зовнішня поверхня стінок горщиків заглажена недбало. На деяких плічках наявні конічні наліпи. Два фрагменти кераміки орнаментовані відтиском шнура.

Знаряддя праці представлено фрагментами кремінних пластин та керамічними пряслами, які можна віднести до етапу СП.

Також у розкопі було виявлено фрагменти горщика темно-сірого кольору кулястої форми з високою циліндричною шийкою. Орнамент у вигляді трикутнопобудованих заглиблених ліній, які горизонтально розміщуються на плічках горщика. Ця знахідка відноситься до *чорноліської культури*.

Кілька фрагментів кераміки, прикрашених валиком із вдавленнями по ньому, можемо віднести до *скіфського часу*.

Кераміка *періоду Київської Русі (IX-X ст.)* - гончарні товстостінні горщики з відхиленими назовні вінцями. Плічка посудин прикрашено заглибленими смугами хвилястих ліній.

Пізнє середньовіччя у розкопі № 4 представлено найбільш повніше з поміж інших культурних шарів. Основними знахідками цього часу є численні фрагменти від керамічних виробів.

Чисельну групу посуду складають горщики різних розмірів, з ручками, інколи полив'яні. Вінця горщиків широкі, ледь відхилені назовні з орнаментом у вигляді прямих або хвилястих ліній, які покривають всю поверхню вінець та переходять в розписи на плічках. Як і на вінцях, на плічках орнамент подібний, але ускладнений косими смугами, «крапками», «комами», плямами тощо. Він займає, як правило, всю верхню частину горщика. Розписи виконано коричневим, зрідка в поєднанні з білим ангобом.

Миски також складають чисельну групу знахідок. Серед них є полив'яні та не полив'яні. Перші покриті зеленою, та зеленою і коричневою поливою. Вони сферичної та сферо-конічної форми. У сферичних - вінця нахилені до середини, а у сферо-конічних - вони широкі і відхилені назовні. Вінця таких мисок під зеленою поливою мають заглиблений орнамент у вигляді хвилястих ліній, а нижня частина мисок неорнаментована і покрита коричневою поливою. Зрідка трапляються миски вінця яких покриті зеленою поливою, а внутрішня частина розписана цегляно-коричневим ангобом і без поливи.

Окрема категорія - миски неполивні з розписом цегляно-коричневим ангобом. Орнамент рівномірно розміщений по всій внутрішній поверхні мисок і складається з прямих та хвилястих ліній, а на стінці мисок він у вигляді декоративного фриза.

Невеличка кількість мисок також сферо-конічної форми з широкими відхиленими на зовні вінцями, сірого кольору без орнаменту.

Макітри виготовлено з глини світлих кольорів. Їх вінця широкі відхилені назовні та прикрашені розписом коричневим ангобом. Орнамент у вигляді хвилястих ліній, «ком», косих смуг.

Невелику за кількістю, але цікаву групу становлять ніжки, стінки та ручки від сковорідок сірого та коричневого кольорів.

Знахідки підсвічників також нечисленні. Це переважно фрагменти нижніх частин. Вони є з поливою і без неї. Неполивні з орнаментом у вигляді горизонтальних ліній

Фрагменти поливної кераміки різних форм та різних кольорів: кількох відтінків зеленого і коричневого, а також з прозорою поливою по білому ангобу. Полива, як правило,

займає внутрішню поверхню посудин. Фрагмент ручки із зеленою поливою має декоративну оздобу у вигляді скрученої спіралі.

Жбани з профільованим вінцем без орнаменту, інколи з поливою на внутрішній стороні.

Сіра димлена кераміка представлена вінцями, стінками і денцями від посудин різних форм - горщиків, глечиків тощо. Їх поверхня інколи лощена. На вінцях і плічках орнамент у вигляді рядка ямок, а на стінках - вертикальні смуги.

Кахоль хоч небагато, але вони інформативні. Орнамент геометричний (різні фігури), антропоморфний (людина) та зооморфний (коні). Кахлі не поливні.

Окремими знахідками представлено: фрагменти люльки, кістяний мундштук до люльки, залізний наконечник стріли.

Отже у розкопі № 4 виявлено цінні матеріали, які свідчать про інтенсивне та довгочасове заселення міжріччя Мурафи та Вушанки починаючи від Трипілля і аж до нашого часу.

Таким чином, розкопки останніх років, які проводяться на території ІКЗ «Буша» свідчать, що трипільський загін Археологічної експедиції Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського проводить плідну наукову роботу по вивченні найдавнішого минулого нашого краю, відкриваючи щоразу нові і нові сторінки.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА.

1. Бурдо Н. Б. Вінницького обласного краєзнавчого музею та Вінницького державного педінституту експедиція // Енциклопедія трипільської цивілізації. - К., 2004. - Т. 2. - С. 101-102.
2. Подорожі до трипільської культури. Путівник / Упорядник В. Трачук. - К., 2006. - С 71-74.
3. Винокур І. С., Альошкін О.М., Забашта Р.В. та ін. Буша: історико-краєзнавчі нариси. – Хмельницький, 1991. – С. 99-101.
4. Зінько Ю. А., Косаківський В. А., Степанчук Ю. С. Буша: стан і перспективи археологічних досліджень // Матеріали XII Подільської історико - краєзнавчої конференції (22 - 23 листопада 2007 року). - Кам'янець-Подільський, 2007. - Т. 1. - С. 224.